

Појам људских права

Људска права су резултат еволуције човечанства. Дуг је пут пређен од друштава у којима је божанска слика владара владала животом и смрћу поданика. Данас владе и центри моћи не могу, у мери у којој су то могли раније, да утичу на животе и основне животне потребе људи.

Људска права су скуп одређених права која припадају човеку појединцу, или групи људи, независно од воље њих самих, или било кога другог у ситуацијама које су дефинисане међународним документима (повељама, пактовима, уговорима, конвенцијама). Људска права имају своја обележја. Она су **универзална**, што значи да припадају увек и свуда сваком људском бићу. Људска права су **неотуђива**, тј. не могу се на другог пренети, нити их се ико може одрећи. Она људима припадају независно од њихове воље и **повезана су међусобно** што значи да кршење једног људског права често доводи до кршења другог.

Људска права су настала, неки кажу да су само била препозната, управо под утицајем реакције савести човечанства на велике злочине који су се током историје догађали, а које су чинили они који су имали власт у држави, који су се представљали као држава, или који су просто били део државног апарата.

Подела људских права

Људска права се могу поделити по неколико критеријума. Најопштија подела је на индивидуална, или права која припадају сваком појединцу и која могу припадати само појединцу и колективна која припадају скупу појединаца — колективитету и која само колективитету и могу да припадају. У начелу, већина људских права је индивидуална, међутим у последњим деценијама се развија мисао да нека права припадају скупинама људи — колективитетима. Таква су рецимо, права националних мањина, конкретно право на употребу мањинског језика у јавним установама. Власник овог права је скуп појединаца — национална мањина, док је корисник овог права сваки појединац — припадник те националне мањине. Постоји, такође, подела на права „слободе“ и права „акције“. Права „слободе“, подразумевају немешање државе у поједина добра и људске слободе, тј. имају обавезу да их не спутавају. Такве би била слобода од тортуре, као и слобода мисли, савести и вероисповести, које држава не сме да ограничава. С друге стране постоје права акције, која подразумевају да држава мора да учини све што је у њеној моћи како би се та права и остварила. Таква су, рецимо, право на рад, које не подразумева обавезу државе да свима обезбеди посао, већ обавезу да учини све што је у њеној моћи како би се створили услови за остваривање овог права. Најприхваћенија подела људских права данас је подела на: а. права прве

генерације — Грађанска и политичка права; б. Права друге генерације — Економска социјална и културна права; ц. Права треће генерације — Права солидарности.

Права прве генерације — грађанска и политичка права

Грађанска и политичка права су настала као резултат борбе појединца за освајање више слободе од државе. Заметак ових права настао је највише у окриљу протестантско — англосаксонске философије и етике, и правног изражавања ових мисли током XVIII века, као и резултата Француске револуције и мисли која је револуционаре водила. Међутим, тек после Другог светског рата донета је Универзална декларација о људским правима (10. децембар 1948) коју је изгласала Генерална скупштина Уједињених нација с циљем да се и практично почне да остварује један од циљева Уједињених нација прокламованих у Повељи УН од 26. јуна 1945, као и Међународни пакт о грађанским и политичким правима (МПГПП, из 1966), који су као Уговор потписале државе чланице УН и самим тим га учиниле правно обавезујућим и, на послетку, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, настала у окриљу Савета Европе (1949). Основна и најважнија грађанска и политичка права која се јемче овим документима су:

Право на једнакост и недискриминацију. Члан 1. Универзалне декларације каже да се „...сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима...“, а члан 2. МПГПП-а: „Државе чланице овог пакта обавезују се да поштују и гарантују свим лицима која се налазе на њиховој територији и која потпадају под њихову надлежност, права призната овим пактом без обзира нарочито на расу, боју, пол, језик, веру, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, имовно стање, рођење или сваку другу околност“. *Право на животи* је зајемчено чланом 3. Универзалне декларације, и чланом 6. став 1, МПГПП-а: „...Нико не може да буде произвољно лишен живота...“ Ваља нагласити да ово право није апсолутно, као ни већина људских права, што значи да се у одређеним ситуацијама може и на законит начин одузети некое животи. То су ситуације самоодбране и извршења смртне казне.

Право на слободу од тортуре је апсолутно право, што ће рећи да не постоји законита ситуација у којој државни органи могу да примене тортуру над осумњиченим или осуђеним лицем. Тортура се често користи ради заплашивања политичких противника, стварања атмосфере страха којим се служе опресивни режими, како би остали на власти. Читав низ конвенција се односи на ово право. *Право на слободу*

од *ројсџива* је, такође, апсолутно право, што значи да не постоји ситуација у којој би ропство било оправдано, нити део света где би оно могло да буде дозвољено. *Право на слободу мисли савесџи и вероисџовесџи* је право слободе које подразумева верске слободе појединаца, да се има или нема религија, и да нико не сме ништа учинити што би спречило слободно исповедање религије. ***Право на безбедносџ личносџи значи да нико не може од стране државних органа самовољно да буде лишен слободе, изузев у тачно одређеним, законом прописаним случајевима.*** Сваки законик о кривичном поступку, па и наш, прописује случајеве у којим неко може да буде ухапшен тј. лишен слободе, као и начин на који се поступа са лицима лишеним слободе. *Право на љравично и фер суђење* подразумева читав низ претпоставки које имају задатак да обезбеде да нико невин не буде осуђен и да учиниоцу кривичног дела буде изречена кривична санкција у складу са кривичним законом, и на начин прописан тим закоником. Ово начело јемчи и наш Законик о кривичном поступку већ у првом свом члану. Ове претпоставке су: претпоставка невиности; забрана повратног кривичног законодавства; предвиђеност казне; приступ суду; поштено суђење. *Право на слободу мисли савесџи и вероисџовесџи*, је право слободе које подразумева верске слободе појединаца, које подразумева да се има или нема религија, и да нико не сме ништа учинити што би спречило слободно исповедање религије.* Из овога права изводе се нека посебна права као што је *Право на љриџовор савесџи*, које у себи подразумева право да се одбије пријем и употреба оружја, и учешће у војним стварима, војним акцијама и ратовима. *Право на слободу изражавања*, које је блиско повезано са слободом мисли савести и вероисповести и које подразумева слободно изражавање у форми и на начин који сваки човек сматра одговарајућим. Слободно се може изразити у књижевном и уметничком делу, јавном говору, вербално или невербално, актом, гестом и радњом. Границе слободе изражавања представљају право других на достојанство личности, у смислу да држава мора да заштити људе од клевета и увреда које би неко могао да им нанесе. Ово право такође подразумева да људи могу да причају шта и о чему хоће, када хоће, на месту на коме желе, а држава мора да се уздржи од било какве радње која би ово право спречила. Ово право је посебно значајно за новинарску професију која је неодвојиви део демократског и отвореног друштва. За новинаре је нарочито битно да имају начин да дођу до информација од јавног значаја, тако да је *љраво на слободан љрисџиуџ информацијама* од јавног значаја важно право слободе која припада свим грађанима, а посебно је значајно за новинаре. *Акџивно и љасивно бирачко љраво* је право грађана да учествују у вршењу власти. Активно бирачко право значи да грађани имају право да бирају своје представнике у представничко тело, док пасивно бирачко право значи да

* Већ првим амандманом на Амерички устав прокламовано је ово право, дакле пре више од две стотине година, и оно је извршило неизмеран утицај на развој америчког друштва а касније и целокупне светске идеје поводом овог права. Први став Првог амандмана каже да „конгрес неће донети закон о установљењу државне религије, као ни закон који забрањује слободно исповедање вере“.

имају право да буду бирани у та тела. Ово право представља темељни израз демократске политичке културе, и у разним формама постоји у готово свим земљама света, иако се њихово политичко уређење не може третирати као демократско. *Право на имовину* је право које штити све облике имовине. Штити дакле својину на ствари, штити право аутора на искоришћење свог дела, право на наплату потраживања од свог дужника и сл.

Права друге генерације

Права друге генерације се често називају економска, социјална и културна права. Она су свој прави изражај добиле у Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима (МПЕСКП). За ова права се сматра да су резултат борбе за радничку слободу, солидарност међу радницима и социјалистичког покрета, који је показао да слободе које људи уживају нису слободе уколико је физички опстанак људи угрожен. **Речју, бирачко право мало значи кад немаш шта да једеш.** Ова права су:

Право на рад, чије остварење омогућује економску независност појединца. Оно не значи да држава има обавезу да свакоме обезбеди радно место. Ово право значи да свако има право да обезбеди средства за живот радом који је слободно изабрао или прихватио. **Право на љоволне услове рада, у себи садржи право на правичну плату, право да се не прави разлика између мушкраца и жена**, док државе имају обавезу да учине све како би се на радним местима обезбедила адекватна заштита услова рада. *Право на социјално осигурање* подразумева да радници издвајају део своје зараде за осигурање за случај незапослености и старосну пензију, док се социјално обезбеђење односи на случај повреде или болести на раду, и у вези са радом. *Право на адекватне услове живљења*, још је у Универзалној декларацији дефинисано као „право на стандард живота који обезбеђује здравље и благостање...“. Дакле, ово право покушава да обезбеди да нико не буде у положају да мора да проси или ради сличне радње како би дошао до егзистенцијалних ствари. *Право на образовање* подразумева право да се стекне образовање, неопходно за уживање свих осталих права. Ово право подразумева и обавезу државе да уведе обавезно основно образовање и једнак приступ свакој врсти образовања свим грађанима без дискриминације.

Дечија права су посебна група права која су установљена Конвенцијом о правима детета 2000 (191 држава ратификовала) и у себи подразумевају права деце. Конвенција обавезује на недискриминацију, једнакост прилика у животу сваког детета, интерес детета на првом месту, право на живот, опстанак и развој, право на бесплатно и обавезно основно образовање, заштиту од економске експлоатације, заштиту од сексуалне злоупотребе.

Права треће генерације

Права треће генерације се често називају и *права солидарности*. Ово име долази од идеје да би ефективно остваривање ових права довело до високог степена солидарности међу људима. Ако се допушта сваком народу да ужива благодети сопственог природног богатства, онда то подразумева солидарност међу људима. У ову групу права спадају:

Право на мир и међународну безбедност, које карактерише начело забране рата и мирног решавања спорова. *Право на здраву животну средину* „Сви народи имају право на опште повољно стање околине која погодује њиховом развоју“. *Право на развој* „сви народи имају право на економски, социјални и културни развој уз дужно уживање њихове слободе идентитета, и у једнаком уживању заједничке баштине човечанства.“ *Право на ујављање националним ресурсима* је економски аспект права на самоопредељење зато што је тешко замислити народ који може слободно да одлучује о свом политичком статусу, а да не узима у обзир свој економски статус и перспективе тога статуса.

У *йосебна йправа* сйадају мањинска права чији су власници мањине, йрује лица које се йо некој йосебности разликују од већине житиља једне йериторије. Постоје националне мањине, расне, језичке, верске, сексуалне (хомосексуалци) и сл. Основна одлика ових права је да су признала мањинама право на постојање тј. да су установила обавезу свих људи да не угрожавају постојање мањина. Права која спадају у мањинска су: йраво на ййййребу сойсйвеног језика, йраво на образовање на сойсйвеном језику, йраво на информисање на мањинском језику и сл. Женска права йодразумевају неколико йринципа као што су: једнакост, бирачко йраво, достйујност јавних функција, недискриминација и сл. Обавеза је држава да елиминишу сву дискриминацију йрема женама у законима и у йпракси.

Људска права у међународном праву

Уједињене нације су светска организација. Састоје се од пет основних и читавог низа помоћних органа. За људска права су битни: а. *Генерална скупштина* која практично и нема ограничења пошто она може по члану 10. Повеље Уједињених нација да расправља и даје мишљење и препоруке о свему у оквиру Повеље, па и о људским правима. Она усваја резолуције и препоруке које нису правно обавезујуће у формалном смислу, али имају изузетан фактички ауторитет; б. *Савет безбедности* по члану 24. Повеље има мандат да чува међународни мир и безбедност. Више пута је наглашавано, а нарочито од 1990 наовамо, да масивна кршења људских права представљају претњу међународном миру и да се у тим случајевима може активирати Глава VII Повеље која Савету безбедности даје могућност да предузме кораке ради успостављања мира. Он овде практично има неограничене могућности поводом тога шта може да уради да би се васпоставио мир у региону, па и да установљава међународне кривичне трибунале. *Економски и социјални савет* ECOSOC има 54 члана, који се бирају на 3 године из реда држава чланица Генералне скупштине. Необично је важан за питања људских права обзиром да сва тела извештај достављају овом органу. У оквиру овог органа је и Комисија Уједињених нација за људска права, пленарни орган у којем се налазе представници 54 државе, који анализира ситуацију у вези са људским правима у свету и даје своје препоруке и мишљења и доноси резолуције.

Већ је било речи да је у оквиру Уједињених нација настао читав низ конвенција и пактова, који су правно обавезујући документи. Такви су Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културиним правима, Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације према женама, Конвенција о правима детета, Конвенција против тортуре и другог окрутног нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (1984) и сл. Ови документи производе обавезу

Седиште Уједињених нација у Њујорку

држава да се придржавају њихових одредби а за случај да то нека потписница прекрши, обезбеђен је механизам тужења те државе одговарајућем комитету од стране друге државе — такође потписнице (као, на пример, Комитету против торутре, који је установљен истоименом Конвенцијом). Понеки од ових докумената омогућују и појединцима — држављанима државе потписнице, и другим лицима да у случају да им држава потписница прекрши неко право из конвенције или пакта, поднесу тужбу одговарајућем комитету. Такав је случај са Комитетом УН за људска права, Комитетом против торуре и сл. У оквиру Уједињених нација постоји и канцеларија Високог представника УН за људска права, са седиштем у Женеви, чији је мандат да доставља извештаје из појединих делова света где су угрожена људска права.

Савет Европе, је основан 1949 године, као одговор на претњу од комунизма и као део идеолошке поставке да снага Запада, осим у војсци, лежи и у традицији западне демократије и поштовању људских права. Циљ Савета Европе је да се постигне веће јединство међу чланицама у сврху очувања и остваривања идеала и начела која представљају њихово заједничко наслеђе и омогућују њихов економски и друштвени напредак. За чланство у Савету Европе потребно је да држава поднесе захтев и да има демократско уређење, владавину права и да поштује људска права. Најважнији органи су Парламентарна скупштина и Комитет министара који одлучује о пријему државе у чланство али тражи и мишљење Парламентарне скупштине. У оквиру Савета Европе, који је за нашу земљу изузетно важан, настао је читав низ конвенција о људским правима од којих су најважније: Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, потписана 1950, у Риму; Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни и поступака; Оквирна конвенција за заштиту националних мањина из 1995; Европска повеља о регионалним и мањинским језицима из 1992; Европска социјална повеља усвојена 1996.

Европском конвенцијом, коју је ДЗ Србија и Црна Гора ратификовала крајем децембра 2003, установљен је корпус људских права, попут оног у одговарајућим документима УН, и образован Европски суд за људска права, који је наднационални суд и коме се грађани који сматрају да су им људска права угрожена могу обратити тужбом против државе потписнице Конвенције која им та права крши. За обраћање овом суду потребно је да се испуне одређени услови.

Организација за безбедност и сарадњу у Европи, ОЕБС, је настала као покушај да се превазиђу разлике између завађених блокова током хладног рата, а прерасла је у организацију која се превасходно бави безбедношћу и сарадњом њених чланица. У свом

саставу поседује две, за људска права важне институције: а. Канцеларију за демократске институције и људска права, која се бави слободним и фер изборима на територији земаља чланица и б. Високог комесара за људска права, који има информатичку улогу. Такође, постоји Парламентарна скупштина ОЕБС-а, коју чине чланови националних парламената држава чланица.

Остале међународне организације такође на значајно место стављају људска права. Европска унија је прерасла оквире савеза држава на економском плану, и прерасла у надржаву која значајно место даје људским правима.

Кад смо већ код
људских права, моје је
право да носим тогу
уместо ове неудобне
одеће

У свету постоје још и Организација америчких држава и Организација афричког јединства, са сличном идејом као Савет Европе али са далеко мањом јединственошћу и снагом институција. Међутим, обзиром да је идеја иста, само је питање времена када ће сви континенти наћи начин да заштите људска права, као фактор безбедности и остварења начела правде.

Питања

□ Ухваћен је терориста 24 ч. пре 11. септембра 2001, у нападу на Њу-јорк. Поуздано се зна да он има сазнање који авиони ће бити отети, а који ће бити искоришћени као авиони бомбе. Да ли у овом случају државни органи имају право да примене торутру како би извукли признање и информацију од осумњиченог?

✓ Право, на данашњем стању развоја нема сумњу — тортура је недозвољена! Међутим питање мучи многе не-јравнике филозофе и етичаре. Шта ви мислите?

❑ Пацијент умире од тешке болести, и не може да му се помогне лековима за смирење болова. Он тражи да му се убризга смртоносни отров. Да ли лекар има право да му олакша муке тако што ће му помоћи да изврши самоубиство?

✓ Неке земље (Холандија, Швајцарска) дозвољавају пацијенту да умре. Међутим, разликује се да ли је пацијенту само дозвољено да умре иако ипак није лечен на сопствени захтев, или му је ипак омогућено да умре, иако ипак му је убризган смртоносни отров. У нашем праву апсолутно је забрањено лекару да омогући пацијенту да умре. Штавише кажњиво је свако помаћање при самоубиству. Међутим не прихватају све земље ово становиште. Шта Ви мислите?

❑ Да ли жена има право на абортус? Да ли жена има право на абортус по својој слободној вољи или само уколико јој је угрожен живот, или ни тада?

✓ У неким земљама је абортус ипак забрањен. У многим је дозвољен али само до одређених недеља, после које је дозвољен само уколико плод угрожава животно мајке. Ово питање изазива велике полемике зато што многи мисле да је абортус у ствари, убиство нерођеног детета. У овим ставовима нарочито предњаче цркве.

Литература

Војин Димитријевић, Милан Пауновић у сарадњи са Владимиром Ђерићем, *Људска права*, Београдски центар за људска права, Београд 1997.

Инструментни савети Европe, Београдски центар за људска права, Београд 2000.

Владимир Ђерић, *Савети Европe*, Београдски центар за људска права, Београд 1999.

Тортура. Инструментни против демократије, Комитет правника за људска права, Београд 2002.

Основни документи о људским правима, Београдски центар за људска права, Београд 1998.